

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Gun Westholm och Visbysamhällets uppkomst : svar på ett genmäle
Yrwing, Hugo

Fornvännen 1994:3, 165-167

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1994_165

Ingår i: samla.raa.se

Debatt

Gun Westholm och Visbysamhällets uppkomst. Svar på ett genmäle

Jag tog i *Forvännen* 1992 upp G. Westholms licentiatavhandling i medeltidsarkeologi till debatt. Hon har nu i *Forvännen* 1993:2 svarat med vad hon kallar »ett genmäle». Först i slutet av september blev jag medveten därom genom att en lärd vän i Stockholm underrättade mig om dess existens, med tillägget att såvitt han förstod hade hon helt missförstått mig.

Så visade sig också vara fallet. Westholm har inte lyckats fatta syftet med mitt inlägg. Hon borde genast ha märkt att jag inte kritiserat hennes syn på N. Lithberg som arkeologisk forskare, ty jag förklarar, att hon, när hon sammanfattar Lithbergs uppfattning om vendel- och vikingatid, formulerar sig på följande sätt: »Fynden från tiden före vikingatidens början vittnar inte om något betydande samhälle, men de antyder att området nyttjades i någon omfattning.» I sak refererar hon således Lithberg korrekt (Yrwing 1992 s. 192 sp. 2). Det är däremot från en annan synpunkt hon inte kan acceptera Lithberg. Han har nämligen liksom jag och en rad andra forskare under 1900-talet förbiset att det utanför Visbys stadsmur fanns ett betydande »godajordsområde», vilket enligt Westholm är av en medeltida gutnisk sockens storlek med 10–15 gårdar. Om samma område säger Lithberg (1924 s. VII): »Visby har inte som övriga hamnar på Gotland ett naturligt uppland. Runt staden ligga karga jordar och vart man vänder sig har man en nästan milslång skogsväg till öns bördigare marker.» Lithberg måste även enligt Westholm ha grundlagt felsynen på Visbys situation, när han skrev dessa rader (Yrwing 1992 s. 192 sp. 1). Westholm menar sig alltså ha upptäckt ett naturligt uppland åt Visbysamhället. Detta är det centrala i hennes avhandling. Redan 1226 uppfattade påvestaten Visby som stad på grund av att det då utgjorde ett tättbebyggt samhälle med eget

rättsväsen, befäst hamninlopp och livlig interbaltisk handel. Det är detta Visbysamhälles uppkomst, som Westholm helt förlorat greppet om genom sin »godajordshypotes» såväl i avhandlingen som i genmålet.

Westholm åberopar vad hon kallar Strandremsan, byggd på Lithbergs lösfynd, kompletterade av henne efter 1924 (Westholm 1989 s. 57 sp. 2). Jag har inte tagit upp denna strandremsa, då jag ansåg det självklart att den »nyttjats i någon omfattning» under vendel- och vikingatid för fiske. Vad jag vänt mig mot är att Westholms »godajordsområde» skulle ha fungerat som ett naturligt uppland för Visbysamhällets utveckling. Denna uppfattning bygger jag på Lithberg, Schilder, de Geer, Moberg, Mogren och i viss mån även S. O. Lindquist. Därvid har jag förbigått vissa oväsentliga arkeologiska fakta för att göra den dynamiska utvecklingen av Visbysamhället med vikingatiden påtaglig.

Utanför stadsmuren känner varken Schilder eller Moberg någon gårdsbebyggelse utom i utkanterna av närområdet. Hästnäs-gårdarna ligger inte ens inom närområdet. De tillhör Endre ting. Schilders karta över Visby landsförsamling 1697 anger odlad jord nära stadsmuren samt spridda åkrar i hållmarken. Han betonar därvid också att man inte kan ange några gränser mellan stadens och socknarnas ägor, emedan »ingen dogelig jord» finns där utan enbart »sandmo och liungmark». de Geer betraktar för sin del, vad han kallar Visbyplatån, som en ödemark, vilken omger Visby. Befolkningen i denna ödemark såges ännu på 1900-talet bo företrädesvis öster om Visbyplatån. Moberg har sammanställt olika kartor på grundval av de s. k. skattdömningskartorna från 1694–1704. Dessa torde även Schilder ha använt för sin kartläggning av närområdet. Schilders karta har dock inte tryckts av Westholm men hans karta åberopas

det oaktat som ett positivt stöd för hennes »godajordstes» inom närområdet utan omnämnande av hans negativa uttalanden om jorden i hällmarksområdet för övrigt. En närmare blick på hans karta har sitt intresse.

Schilder markerar de odlade åkrarna utanför stadsmuren med helsvart färg inom en tämligen begränsad del av stadens närområde. Det rör sig därmed inte om något sammanhållet område utan i huvudsak närmast om fyra något så när sammanhållna åkerområden, i vilka hällmarken ibland tränger sig in. I själva stadsområdet har nordvästra hörnet och Klinten fått samma mörka färg. Det är relativt sett en mindre del av närområdet, omkring en femtedel, som har denna svarta färg. Den större delen av närområdet markeras i stället med s. k. »märkeskrokar», vari »sandmon och liungmarken» ingår. Det är också denna jord som för Schilder utgör det större inslaget i Visbys närområde. Westholm har skapat sin »godajordshypotes», omedveten om Schilders sätt att beskriva Visbys närområde. Det har lett till en markant överdrift när det gäller det stora »godajordsområdet».

Hur ter sig då »Bönders hamn och handelsplats» i Westholms sammanfattning av dess utveckling (1989 s. 86 sp. 2)? Vi får veta följande. Under 600-talets senare del ökades nyttjandet av »Strandremsan» nedanför Klinten, och den fick även en viss enkel bebyggelse, dock »ännu ej påträffad». Bönderna i närområdet nyttjade hamnen. Under vikingatiden fördelades marken i det senare stadsområdet mellan hamnlagets medlemmar och tomterna bebyggdes med trä- eller lerklinehus i rader ned mot hamnen. Hamnen nyttjades dock bara under seglingstiden. Andra tilläggsplatser miste sin betydelse. Under 1000-talet får hamnen lokal betydelse men också baltiska kontakter. Under 1100-talet blir det tyska inflytandet dominerande. Tomtägarna flyttar från sina gårdar i närområdet in till det framväxande samhället, som nu blir permanent bebott. Så kom »Bönders hamn och handelsplats» till från 600-talet in på 1100-talet, då bönderna möter tysk konkurrens enligt Westholm. Denna syn på utvecklingen saknar relevans (se R. Engeström i Gotl. arkiv 1981 s. 198 f. och Yrwing 1992 s. 196 sp. 2 ff.).

Jag utgår i min skrift 1992 om Visbysamhällets uppkomst från Lithbergs i sak grundläggande konstaterande av att stenåldersboplatsens kulturlager ligger i direkt kontakt med de vikingatida och tidigmedeltida kulturlagren. Samma konstaterande har senare gjorts ifråga om kulturlagren i kv. Nunnan 1. I detta tillika med nära anslutande områden sker under vikingatid och tidig medeltid en bebyggelse av samhällsbildande art. Lithbergs fynd har jag kombinerat med Mogrens rapport om grävningfynden av stora mängder »båtningar, trä-naglar och ovanför den Gamla hamnen. Genom C¹⁴-prov kunde dessa fynd dateras till 900- och 1000-talen, dvs. till vikingatid. Den hantverks- och handelsverksamhet, som hör samman med dessa fynd i Gamla hamnområdet, skapade inte bara förutsättningarna för nämnda centrala bebyggelse utan även nya existensmöjligheter för en fortsatt gutnisk inflyttning till samhället. Samtidigt uppgår den s. k. Strandremsan i det framväxande samhället utan att lämna spår efter sig. Ingenting av detta finns i Westholms skrifter, och inte heller möter man där någon bekantskap med de Geers, Mobergs och Mogrens skrifter, när det gäller Visbysamhällets uppkomst.

Härtill kommer A.-L. Gerdins otryckta (och ej heller distribuerade) uppsats, som innehåller vad jag kallat en saklig översikt av fornlämningsbeståndet i och kring Visby (Yrwing 1992 s. 198 sp. 1). Gerdin framhåller att såväl husgrunder som bostadsfynd av annat slag endast belagts på ett fåtal platser i närområdet. Boplatssfynd från järnåldern har belagts på två ställen, dels nordost, dels nordväst om gården Stora Hästnäs, vilken jag inte räknat till närområdet, då den tillhör Endre ting. Ett säkert boplatssområde finns vid Terra Nova i Furuland. Den undersökta medeltida gårdsanläggningen i Bingeby är även viktig. För övrigt dominerar gravarna fornfynden. Närområdets järnåldersgårdar är således endast belagda genom tre utkantsgårdar i övergångsområden till bördigare jord. Två gravfält har dessutom inte kunnat anknytas till någon med dem samtida boplat, nämligen Annelund och Bingebygravfälten, allt enligt Gerdin. De av Strelow nämnda »skönt murade brunnarna» torde vara från medeltiden då Visbyborgare

utnyttjade närområdet. Det framgår även av Strelows beundran för dem. Ingen anledning finns att på grund av lösfynd i omgivningarna hävda att de haft föregångare, som eventuellt skulle kunna höra hemma i järnåldern.

Westholms »godajordsområde», även i den omfattning, som hon föreställer sig det, kan naturligtvis inte ha fungerat som uppland för vikingatidens och medeltidens Visbysambälle. Det var inte närområdets bönder, som skapade samhället, utan faktorer av annat slag, såsom S. O. Lindquist framhåller 1980. Han menar med rätta att det krävs dels ett influensområde med eget uppland, dels områden på andra sidan havet, som influerades att för handel söka sig till ifrågakommande hamnplats. Därvid tvangs han emellertid att utsträcka Visbys närområde till att omfatta även hela den bördiga Romabygden. Den kan dock inte under vikinga- och tidig medeltid ha upprätt hållit handelsförbindelser med Visbyhamnen till lands genom hållmarksskogarna, då den hade bekvämare förbindelser genom kustfart med båt från Krokstade och Västergarn.

Jag har därför hävdats att man som det nödvändiga upplandet måste betrakta hela ön Gotland med dess farmän, vilka under vikingatiden torde ha samlats på Visbykusten mellan gravfälten i Gustavsvik och Kopparsvik för handel och vidare handelsfärder till Mälarmrådet, Ostbalticum och Novgorod, medan dessa områdens köpmän i sin tur drogs till Visbyhamnen för handelsutbyte med Västeuropa. Följden blev att Visby utvecklades till Gotlands enda stad utan att ha ett naturligt uppland men i stället den rätta lägesituationen (se därom Yrwing 1992 s. 199 sp. 2 f.).

Det finns i Westholms genmäle en rad språkliga »töntigheter». De bottnar antagligen i att hennes alltför aggressiva upprördhet hindrat henne från att skriva en saklig debattartikel. Med dessa får man därför överse. Ett par undantag måste dock göras på grund av att syftet är av annan art.

När jag fick kontakt med Förste antikvarie Ragnar Engeström förelåg mitt manus till »Visby-Hansestad på Gotland» i närmast färdigt skick. Vad han betytt för boken har jag angivit i förordet. Några andra förbindelser hade vi inte före 1985–1986. Boken 1986 karakteriseras av Westholm som en »gnällig motskrift mot den viktiga forskning, som Svahnström åstadkommit». Med denna motskrift förbinder Westholm också mitt inlägg mot henne i *Fornvännen* 1992, ty i den »fortsätter Yrwing och Engeström på den inslagna motvägen», vilket jag t. o. m. muntligen bekräftat. Engeström skall ha bistått med »synpunkter och påhitt». Ett tillrätaläggande är nödvändigt. Bakgrunden var att jag, sedan mitt inlägg kommit ut, blev uppringd av en vettlöst ursinnig Westholm, som beskyllde mig och Engeström för att samarbeta. Jag förnekade det, vilket naturligtvis inte accepterades, men nämnde samtidigt, att Engeström, sedan han fått mitt manus för maskinskrivning, uttryckt en önskan om att få föra in en aspekt av sin opposition vid disputationen i Lund, vilket jag medgav med skyldighet för honom själv att författa tillägget, då jag inte kände till innehållet. Tillägget rörde den hos Westholm otillförlitliga dateringsgrunden, men Engeström blev emellertid inte klart angiven som källa. Westholm kände igen denna viktiga kritik och utnyttjade detta till att han skulle ha bidragit med »synpunkter och påhitt». Att jag skulle ha sagt något sådant är naturligtvis orimligt. Jag skrev mitt inlägg i Lund helt oberoende av Engeström och med för mig väl känd och tillgänglig litteratur. Samtidigt får jag hänvisa till recension av min bok från 1986 i *Sv. Historisk Tidskrift* 1990: 3.

Hugo Yrwing
Östra Vallgatan 39
223 61 Lund